

ОЦІНКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА УКРАЇНИ

В статті розглядаються сутність та методи оцінки національного багатства країни. Визначено структуру національного багатства за двома основними підходами – системи національних рахунків та видами капіталу. Проаналізовано два методи обчислення величини національного багатства – ринкової капіталізації та витратний метод. Наведено приклади розрахунку величини національного багатства України за кожним з методів та проаналізовано тенденції його зміни за період 1995-2006 роки. В результаті дослідження виявлено переваги і труднощі використання методів оцінки національного багатства в Україні. Визначено недоліки показників офіційної статистики для вимірювання національного багатства. Надано оцінку взаємозв'язку динаміки ВВП та національного багатства в Україні за період 2000-2008 роки.

Ключові слова: національне багатство, ринкова капіталізація, вартість, капітал.

В статье рассматриваются сущность и методы оценки национального богатства страны. Определена структура национального богатства по двум основным подходам – системы национальных счетов и видам капитала. Проанализированы два метода расчета величины национального богатства – рыночной капитализации и затратный метод. Приведены примеры расчета величины национального богатства Украины по каждому методу и проанализированы тенденции его изменения за период 1995-2006 гг. В результате исследования выявлены преимущества и трудности использования методов оценки национального богатства в Украине. Определены недостатки показателей официальной статистики для измерения национального богатства. Представлена оценка взаимосвязи динамики ВВП и национального богатства в Украине за период 2000-2008 гг.

Ключевые слова: национальное богатство, рыночная капитализация, стоимость, капитал.

The essence and methods of national wealth estimation are considered in the article. The structure of national wealth is defined by two major methods – system of national accounts and types of capital. Two methods of national wealth calculation – market capitalization and method of expenses – are analyzed. Examples of national wealth of Ukraine calculation by each method are given, and trends of its dynamic during 1995-2006 are analyzed. In the result of the research the benefits and difficulties of the methods use for Ukraine are revealed. The negative features of national statistics indicators for national wealth estimation are defined. The estimation of GDP and national wealth dynamic links in Ukraine in 2000-2008 is made.

Key words: national wealth, market capitalization, value, capital.

Постановка проблеми. Національне багатство (НБ) є одним із індикаторів стану розвитку економіки. Динаміка величини НБ може бути зіставлена з динамікою економічного зростання. Крім того, нерідко НБ стає поштовхом для збільшення динаміки реального ВВП. Сукупне багатство світу оцінюється в 550 трлн дол США (на початок третього тисячоліття), у тому числі людський капітал – 365 трлн дол США. Половина світового багатства є власністю країн «сімки» (США, Великобританія, Франція, Німеччина, Італія, Канада, Японія) – найбільш розвинутих ринкових економік світу.

Зростання частки національного багатства кожної країни в сукупному багатстві свідчатиме про підвищення рівня розвитку країни, її можливостей у впливі на ситуації на світових ринках, при прийнятті міжнародних економічних й політичних рішень. У зв'язку з цим, дослідження національного багатства набуває особливої популярності в останні роки в країнах з трансформаційною економікою, де відсутність ринкових відносин протягом тривалого часу призвела до необ'єктивної оцінки об'єктів власності й до їх надто невисокої ціни при здійсненні приватизації.

Визначення складу й стану НБ країни дозволяє виявити основні пріоритети розвитку, а саме: формувати й коригувати структурну політику, політику приватизації, політику ресурсозбереження тощо. Постає необхідність вирішення проблеми – як оцінювати національне багатство і включати в його структуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення явища НБ та розробка методології його підрахунку розкриті у працях сучасних економістів. Дослідження Е. Бозе, І. Грузкова, Т. Козлової, Є. Смолиної та К. Соніна зосереджені на проблемах визначення структури НБ та його оцінці. Зокрема, одним з найбільш актуальних напрямів є пошук шляхів оцінки людського капіталу. Дещо менше досліджень присвячено спробам оцінити природний капітал, що представлений корисними копалинами, земельними ресурсами, флорою та фауною. Детальний аналіз цього аспекту викладено в працях М. Квак.

Реальна оцінка величини національного багатства України представлена в наукових дослідженнях С. Дорогунцова та колективу авторів, С. Шумської, М. Квак. Застосовуючи різні методи, три різних дослідження дають різні оцінки НБ. Кожна з оцінок здійснювалася одним з відомих методів – або ринкової капіталізації, або витратним, що призвело до значних розбіжностей в оцінках.

Питання взаємозв'язку між національним багатством й розвитком розкриті в роботах А. Камалової та В. Фальцмана. Останній, зокрема, розглянув чотири типи такого взаємозв'язку, кожен з яких обумовлює певний економічний стан країни.

Отже, кожен з науковців розглядав окремий аспект проблеми дослідження національного багатства, в той же час об'єктивність результатів досліджень оцінюється за допомогою їх порівняння й співставлення, порівняння методів, якими вони здійснювалися та виявлення їх позитивних й негативних характеристик.

Цілі статті. Метою статті є визначення основних методологічних підходів до оцінки національного багатства України та їх переваг і недоліків, виявлення досягнень економіки України в нагромадженні національного багатства. Для цього необхідно визначити складові національного багатства країни, дослідити основні методи визначення обсягу НБ та проаналізувати динаміку НБ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні немає однакових поглядів на визначення сутності національного багатства [7]. Як зазначає І.В. Грузков, «при найбільш загальному поширеному підході, під національним багатством прийнято розуміти вартісне (у грошовій формі) вираження сукупності накопичених, створених природою та людиною ресурсів і засобів виробництва (економічних активів країни і створених за кордоном), а також майна громадян, що відносяться до країни або її резидентів і що знаходяться на її економічній території та за її межами, що є необхідною умовою виробництва товарів, або можуть бути залучені в господарський оборот для задоволення

потреб населення на даний момент історичного часу» [2, с. 112].

Неоднозначність тлумачень як поняття «національне багатство», так і його оцінки може свідчити про недостатність наукових розробок в цій галузі, а також може бути викликана тим, що національне багатство кожної країни змінюється динамічно, особливо під впливом глобалізації, інституціональних трансформацій, науково-технічного прогресу. Оскільки у динаміці національного багатства втілюється ефективність суспільного відтворення, тобто кінцевий результат економічної діяльності суспільства, то важливим постає питання вибору методології оцінювання величини національного багатства.

Одним із шляхів визначення національного багатства є використання статистичної методології розрахунку національного доходу та інших важливих показників, що характеризують результат виробництва. Однак, останнім часом все більше українських та зарубіжних економістів вважають, що застосування методології СНР не дає адекватної оцінки національному багатству [9; 10; 13].

Загальна методологія статистичних органів ґрунтується на СНР-93, що передбачають номінальну оцінку існуючих основних фондів, природних ресурсів, нематеріальних активів тощо.

За методологією СНР, до складу національного багатства включається сукупність матеріальних активів, створених людиною, природних ресурсів, а також чисті фінансові активи.

Чисті фінансові активи – це різниця між вартістю фінансових активів і сумою зобов'язань господарюючих суб'єктів даної країни.

Національні рахунки, в яких відображаються величина складових національного багатства мають форму балансів – активів і пасивів. До активів відносяться валове нагромадження багатства. Пасивами виступають фінансові зобов'язання та чисте багатство.

Складовими валового нагромадження багатства виступають:

нефінансові вироблені активи:

- валове нагромадження основного капіталу за винятком його споживання;
- зміна запасів матеріальних оборотних коштів;
- придбання за виключенням вибуття цінностей;

нефінансові невироблені активи:

- придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів;

фінансові активи:

- обсяг кредитування за виключенням запозичень (згідно фінансового рахунку).

До невироблених нефінансових активів відносяться:

- 1) матеріальні активи: земля, корисні копалини, водні ресурси, невирощувані біологічні ресурси;
- 2) нематеріальні активи: патенти, ліцензії, гудвіли тощо.

Відповідні складові валового нагромадження багатства відображаються в рахунку капіталу СНР.

Інший підхід, що також підтримується багатьма економістами [7] передбачає три складових

національного багатства – природний капітал, виробничий капітал (активи) та людський капітал (людські ресурси). Обчислення вартості кожної складової тут не передбачено статистичною методологією. Втім, багато вчених виробляють свої підходи до їх визначення [1; 2; 6; 7; 8; 13; 14].

Думка більшості економістів зводиться до того, що оцінювати багатство країни можна з двох основних принципово різних позицій: з точки зору корисності для суспільства або з точки зору цінності цього багатства в рамках ведення економічної діяльності у вузькому розумінні [1; 9, с. 271]. Ці позиції формують й основні методи обчислення величини НБ.

З огляду на перший підхід, величину національного багатства слід оцінювати за витратами на створення чи добування тих чи інших матеріальних й нематеріальних активів або ресурсів. Подібний підхід має ряд недоліків, які пов'язані із використанням офіційних статистичних даних, на яких наголошує більшість дослідників [2; 5; 9; 10; 13], а саме:

- 1) складність оцінки існуючих запасів корисних копалин (у зв'язку з її відсутністю в статистичній звітності);
- 2) відсутність об'єктивної оцінки людського потенціалу;
- 3) завищення вартості виробленого капіталу (необоротних активів) у зв'язку із врахуванням інфляції через їх переоцінку підприємствами;
- 4) заниження вартості індивідуального майна громадян, як складової національного багатства, оскільки обліковується воно за вартістю придбання, яка, на відміну від основних фондів, не підлягає індексації.

В той же час, другий підхід – з точки зору економічної діяльності, дозволяє оцінити величину національного багатства, виходячи з двох критеріїв – ринкової капіталізації або інвестиційної вартості. У випадку ринкової капіталізації оцінюється об'єктивна вартість благ, що входять до національного багатства. В другому випадку маємо справу із суб'єктивною оцінкою – споживчою вартістю благ, тож другий критерій не виступає визначальним при оцінці національного багатства.

Ринкова вартість, що визначається через капіталізацію, може існувати лише в ринковій економіці. І чим менш розвинуті ринкові інститути, чим більше втручання держави в економіку – тим більша похибка оцінки ринкової капіталізації національного багатства може мати місце. Враховуючи таку особливість, недостатньо розвинена інституціонально, економіка України може бути недооцінена з точки зору ринкової вартості.

Наприклад, вже в Земельному кодексі України зазначено, що «економічна оцінка земель – це оцінка землі як природного ресурсу і як засобу виробництва в сільському і лісовому господарствах, а також як просторового базису в суспільному виробництві за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання і прибутковість з одиниці площі» (ст. 200 ЗКУ). І, як зазначено в ст. 201 ЗКУ, «грошова оцінка земельних ділянок визначається на рентній основі» [3].

Проблема об'єктивності оцінки НБ методом ринкової капіталізації обумовлена також відсутністю практики розрахунку й методології оцінки тих елементів, які ніколи не оцінювалися у зв'язку з тим, що перебували в державній власності, та не були об'єктом купівлі-продажу. Деякі з таких об'єктів в найближчому майбутньому не стануть об'єктом ринкових відносин, наприклад, поклади нафти й газу Чорноморського шельфу.

Один з підходів до вирішення цієї проблеми наведений у роботі М. Квак [5]. З позиції фізичної економії, абсолютне багатство розглядається як джерело створення абсолютної обмінної вартості, формування якої повинно супроводжуватися зменшенням ентропії та максимальною ефективністю соціально-економічних процесів. Абсолютна додаткова вартість створюється у процесі засвоєння енергії Сонця при збільшенні біоінформаційного статусу енергії Землі.

Отже, вимірювання розміру такої складової НБ, як земля, можливо за допомогою обчислення потоку вільної енергії Сонця, що надходить протягом року на територію України. Обсяг енергії, що отримує вся площа території України, за розрахунками, становить $\Delta F_{\text{Сонця}} = 2,5 \cdot 10^{20}$ Дж/рік, що потенційно може перетворитися на земельну ренту, як вимірник національного багатства, в сумі 18-20 млрд грн (принаймні такі обсяги було визначено на 2006 рік) [5, с. 203]. Крім того, зазначається, що обсяг вільної енергії від викопних джерел, газу, нафти, вугілля, урану є на п'ять порядків нижчою за потік вільної енергії від Сонця.

Втім, використання цього підходу дає приблизну оцінку лише природного ресурсного потенціалу країни, ігноруючи внесок в НБ таких складових як людський капітал та основні фонди, науково-технічний прогрес та його вплив на продуктивність всіх видів капіталу.

Оцінка національного багатства України, на відміну від розвинутих країн світу (США, Англія), була здійснена лише за часів незалежності і представлена у трьох основних працях [6; 9; 13].

Якщо оцінювати національне багатство як капіталізований дохід (а саме так його трактує М. Фрідмен), то вже за перші роки шоківих реформ в Україні відбувся катастрофічний переворот у його сумарному обсязі та структурі. Стрибокподібний перехід до світових цін і стандартів конкурентоспроможності різко знецінив та скоротив у кілька разів продукцію й капітал в основній сфері діяльності – у переробній промисловості.

Проте найбільшою втратою для нашого суспільства стали знецінення і, значною мірою, руйнація людського капіталу – основної форми багатства для переважної частини населення. Важливого значення набуває й оцінка *людського капіталу*. Проблема полягає в тому, що в кожній одиниці створених людиною, її працею матеріальних і нематеріальних активів закладена частка людського капіталу. При цьому, щоправда, зросла цінність продукції та капіталу, незважаючи на скорочення їхнього фізичного

обсягу, у добувних галузях і загалом «у природних монополій».

Аналіз розміру національного багатства в Україні, здійснений вченими РВПС НАН України, станом на 01.01.1996 року показав, що його балансова вартість за внутрішніми поточними цінами 5,58 трлн грн або 3,10 трлн дол США, а за світовими цінами – 25,91 трлн грн або 14,39 трлн дол США. По залишковій вартості за світовими цінами – 25,22 трлн грн або 14,01 трлн дол США [8, с. 112].

За дослідженням вчених Інституту економіки і прогнозування НАН України, на кінець 2005 року національне багатство України оцінювалося в 9,9 трлн грн або 2 трлн дол США. Така різниця пояснюється зовсім іншою методологією підрахунку величини НБ.

Методологія, використана вченими Інституту економіки і прогнозування НАН України передбачає включення до складу НБ, на відміну від попередніх досліджень таких складових, як людський капітал, фінансовий капітал (окремі елементи, які не були включені раніше), резервні активи (монетарні активи, СДР тощо). Тим не менш, включення цих елементів призвело не до збільшення номінальної величини НБ України, що було б природним, оскільки відбувалося зростання фактичних внутрішніх цін, а, навпаки, до зменшення.

Пояснення, яке надається, ґрунтується на методологічних підходах до оцінки національного багатства, застосованих різними інституціями. Зокрема у першому випадку вчені РВПС НАН України зробили спробу підрахувати НБ з точки зору «скільки коштує Україна» за балансовою вартістю елементів її багатства. В той же час вчені Інституту економіки і прогнозування НАН України застосували підхід, що відображає масштаби наявного потенціалу елементів НБ і його можливості, тобто «скільки б коштувала Україна, якби були б застосовані ті ж принципи оцінювання

складових її багатства, як і в ринкових економіках» [13, с. 74].

За дослідженнями М. Квак, що використовувала методику розрахунку НБ О. Сухарева, НБ на 1 особу складає 42,62 тис. дол, або близько 2 трлн дол США сукупно.

За період 2000-2005 рік в структурі НБ найбільшу частку займає людський капітал (близько 47 %), яка в той же час за ці роки скоротилася приблизно на 8 %. Частка людського капіталу в структурі світового НБ становить понад 66 %, а в країнах «сімки» і ЄС понад 75 % [6, с. 7]. Друге місце має природний капітал, частка якого стабільно зростає і в 2005 році досягла 34 %. Зросла частка й основного капіталу з 10 до 12 %. Високими темпами змінився й фінансовий капітал, який з 1 до майже 5 %. Найменшу частку складають резервні активи, частка яких також зростає, але становить менше 2 % в структурі НБ.

Аналіз статистичних даних доводить, що в цілому капітал України, оцінений як капіталізований дохід, скоротився за період 1996-2006 роки більш ніж у 2 рази. Отже, цей чинник діяв у напрямі скорочення попиту на гроші (в їхньому реальному обчисленні). Скорочення відбувалося не лінійно, а подібно до хвиль землетрусу – з передачею в процесі «обвальної» приватизації чергової «порції» національного багатства України з неринкового в ринковий сектор, де це багатство – товар.

Структура зміни чистого багатства України за період 2000-2007 років свідчить, що в номінальному обчисленні його приріст (див. табл. 1 і рис. 1) з 2004 по 2006 рік уповільнився, але із підйомом економіки в 2006-2007 роках темп приросту значно прискорився, що відобразилося у збільшенні чистих заощаджень з 0,068 трлн грн до 0,104 трлн грн. Звичайно, ці оцінки значно відрізняються із проведеними раніше дослідженнями, втім характеризує певний напрямок взаємозв'язку між економічним зростанням та зміною НБ.

Таблиця 1

Рахунок капіталу в СНР у 2000-2007 рр., у фактичних цінах, млн грн*

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві								
Чисте заощадження	11673	17945	26472	35445	63232	62817	68715	104146
Капітальні трансферти, одержані від інших країн	112	59	101	71	101	13700
Капітальні трансферти, сплачені іншим країнам	-1	...	-112	-96	-13685
Усього (зміни чистого багатства за рахунок заощадження та капітальних трансфертів)	11673	17945	26584	35503	63333	62776	68720	104161
Зміни в активах								
Валове нагромадження основного капіталу	33427	40211	43289	55075	77820	96965	133874	198348
Споживання основного капіталу	-30223	-34303	-36160	-38885	-46576	-50545	-58265	-73071
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	-42	4229	2209	3661	-4883	2736	655	4685
Придбання за виключенням вибуття цінностей	146	85	96	115	133	175	211	285
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	-27	16	10	289	-10	0
Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	8365	7723	17177	15521	36829	13156	-7745	-26086
Усього	11673	17945	26584	35503	63333	62776	68720	104161

* Складено за: Україна у цифрах 2008. Статистичний збірник // За ред. О.Г. Осауленка. – Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – С. 36.

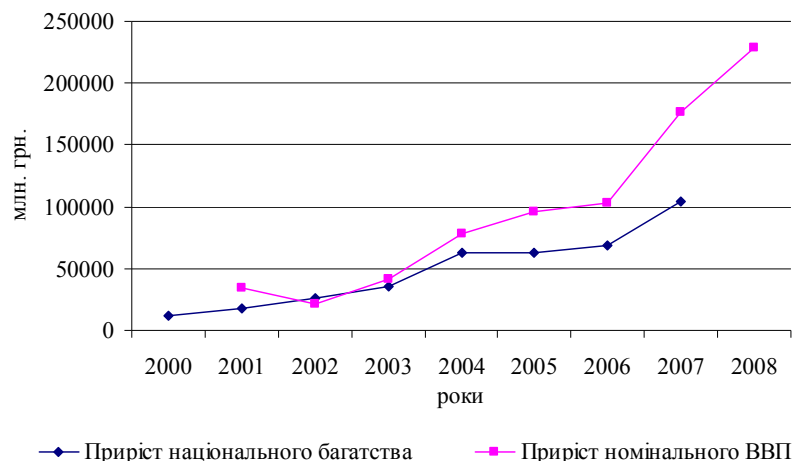

Рис. 1. Динаміка приросту чистого багатства та приросту номінального ВВП

В.К. Фальцман в своїй праці «Экономический рост. От прошлого к будущему» [12] розглядає такі напрямки взаємозв'язку динаміки ВВП та НБ:

- 1) із зростанням національного продукту зростає й національне багатство;
- 2) зростає національний продукт, але це зростання забезпечується за рахунок вичерпання національного багатства;
- 3) скорочується національний продукт, але відбувається приріст національного багатства;
- 4) скорочується національний продукт, скорочується національне багатство.

Із динаміки показників на рис. 1 видно, що Україна відноситься до першого типу, тобто із зростанням національного продукту зростає й національне багатство. Не можна твердити, що не відбувається в цьому процесі вичерпування окремих складових НБ, однак зростання інших є більш впливовим в динаміці.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Таким чином, внаслідок проведеного дослідження було отримано такі результати:

1. На відміну від традиційного підходу, за яким структура національного багатства визначається за складовими, визначеними у СНР, а саме: нефінансові вироблені активи, нефінансові невироблені активи та фінансові активи, більшої популярності через недоліки статистичної методології СНР має аналіз складових національного багатства за видами капіталу: природний капітал, вироблений

(виробничий) капітал та людський капітал. Цей підхід, з одного боку, надає можливість більш повно оцінити статки держави, а з іншого, призводить до значних розходжень у дослідженнях величини НБ, що обумовлені різноманітністю економічних показників, які беруть за основу при оцінці кожного виду капіталу.

2. На теперішній час визначено і розроблено лише два методи оцінки національного багатства країни: 1) за витратами на створення чи добування активів (ресурсів); 2) ринкової капіталізації. Обидва методи не позбавлені недоліків, які на разі складно усунути. Це викликає й відмінності в оцінках НБ України, отриманих українськими вченими, зокрема:

- 1) за методикою вчених РВПС НАН України вартість НБ України на 1996 рік становила понад 14 трлн дол США;
- 2) за методикою вчених ІЕП НАН України на кінець 2005 року НБ України становило 2 трлн дол США;
- 3) за методикою О. Сухарева, НБ України складає на кінець 2005 року майже 2 трлн дол США.

3. Важливою ознакою зміни номінального НБ є те, що воно зростає разом із зростанням номінального ВВП, однак значно меншими темпами, що свідчить про часткове його вичерпування. Тому напрямом подальших досліджень може стати виявлення ефективності використання національного багатства в Україні та визначення шляхів її підвищення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бозе Э. Как оценивать национальное богатство России? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rusrev.org/content/review/default.asp?shmode=8&ids=65&ida=836&idv=815>.
2. Грузков И.В. Человеческий капитал в структуре национального богатства / И.В. Грузков // Вестник Северо-Кавказского государственного технического университета. – 2009. – № 2 (19). – С. 112-117.
3. Земельный кодекс Украины: Закон Украины від 25.10.2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Камалова А.А. Влияние эффективного использования национального богатства на экономическое развитие России / А.А. Камалова // Научный журнал Вестник Казанского ГАУ. – 2008. – № 4. – С. 37-40.
5. Квак М. Национальное богатство – ціннісний показник життєзабезпечення держави / Марія Квак // Вісник Львів. ун-ту. – Серія екон. – Вип. 39. – 2008. – С. 201-205.
6. Квак М. Национальное богатство Украины: стан та перспективи / Марія Квак // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – Січень-березень (№ 1). – С. 29-36.
7. Козлова Т.В. Человеческий капитал как структурный элемент национального богатства / Т.В. Козлова // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2008. – № 12. – С. 374-378.

8. Національне багатство України [Монографія] / За ред. Дорогунцова С.І. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – 224 с.
9. Смолина Е.Э. Специфика методологии оценки составляющих национального богатства / Е.Э. Смолина, М.А. Коломейцева // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2007. – № 10. – С. 270-274.
10. Сонин К. Богатство, капитализация и рост / Константин Сонин, Сергей Гуриев // Эксперт. – 2003. – № 24 (379), 30 июня. – С. 46-47.
11. Україна у цифрах 2008. Статистичний збірник // За ред. О.Г. Осауленка. – Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 258 с.
12. Фальцман В.К. Экономический рост. От прошлого к будущему: Избр. ст. / Владимир Константинович Фальцман. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – 239 с.
13. Шумская С.С. Национальное богатство: методологические подходы и оценки по Украине / С.С. Шумская // Экономическая теория. – 2006. – С. 62-76.
14. Шумська С.С. Національний капітал України: оцінки й тенденції / С.С. Шумська // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 4. – С. 23-37.

Рецензенти: Бажал Ю.М., д.е.н., професор;
Верланов Ю.Ю., к.е.н., професор.

© Ляховець О.О., 2010

Дата надходження статті до редколегії 16.11.2009 р.